

Rahvaluule osakond Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivi nõukogudeaegsetes dokumentides 1940.–1960. aastatel

Ave Goršič

Sissejuhatus

Vaatlen artiklis^{*} Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna¹ ajalugu 1940.–1960. aastatel nõukogudeaegsete arhiivimaterjalide kaudu (protokollid nõupidamistest osakondlikul ja muuseumi juhatuse tasemel, konverentsijärgsete arutelude protokollid, tööplaanid ja -aruanded jne), käsitledes meeleolusid, soove ja muresid, mis seal kajastusid põhiliselt stalinismi- ja sulaperioodil. Teine maailmasõda

1 1940. aasta novembris jaotati riigistatud Eesti Rahva Muuseum kaheks: Riiklikuks Etnograafiamuuseumiks ja Riiklikuks Kirjandusmuuseumiks. Viimase alla jäid Arhiivraamatukogu, Eesti Bibliograafia Asutis, Eesti Rahvaluule Arhiiv ja Eesti Kultuurilooline Arhiiv. 1942. aastal likvideerisid Saksa võimud kirjandusmuuseumi kui iseseisva asutuse, selle kogud liideti Tartu Ülikooliga. 1944. aastal taastati kirjandusmuuseum iseseisva asutusena ning kõikidest arhiividest said uuesti kirjandusmuuseumi osakonnad. 1946–1995 kuulus kirjandusmuuseum ENSV Teaduste Akadeemia süsteemi, kuid sellel polnud instituudi staatust ning selle roll oli pigem teenindada teisi uurimisasutusi. 1927. aastal Eesti Rahva Muuseumi alluvuses asutatud Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA) muudeti 1940. aastal kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnaks (RO).

^{*} Tänan Eesti Rahva Muuseumi aastaraamatu koostajaid ning retsensente suunavate küsimuste ja märkuste eest. Uurimistööd on finantseerinud Haridus- ja Teadusministeerium (TK215).

ja mitmekordne okupatsioon töid kaasa segaduse ja hirmu ning kogu Riiklik Kirjandusmuuseum tervikuna nägi vaeva, et uuesti jalule tõusta. Iga kümnend tõi kaasa palju muudatusi nii ametlikul kui ka sisulisel tasandil, mis võimaldas teatud teemadel ja tegevustel esile tõusta või tagaplaanile jääda. 1940. aastate teist poolt iseloomustab dokumentides stalinistlik sõnavara ja tagakiusamismaania. Alates 1954. aastast on aga praeguse Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivi materjalides järjest enam tunda märkimisväärsed kergendustunnet – psühholoogilist survet oli Stalini surma järel ühiskonnast ja inimeste meeltest mõnevõrra maha võetud. See väljendus ka folkloristide tegevuses ja eesmärkides 1950.–1960. aastatel, mil püüti jätkuvalt laveerida ametliku ja vajaliku vahel. Samuti hoiti kinni ennesõjaaegsetest põhimõtetest – kogumine, arhiveerimine ja teadustöö olid omavahel lahutamatud tööprotsessid.

Eesti folkloristika ja kirjandusmuuseumi ajalugu nõukogude perioodil on käsitletud varemgi (vt näiteks Kulasalu 2013; 2013a; 2014; Oras 2008, 2009; Saarlo 2017; 2018; 2023). Lisan sellesse ahelasse lähema vaatluse kirjandusmuuseumi ja selle rahvaluuleosakonna püüetest saada teadusasutuse staatus, sh võrdluses Tallinnas paiknenud Keele ja Kirjanduse Instituudiga, ning käsitlen ka varju jääma kippuvaid olustikulisi tegureid, mis samuti mõjutasid erialaseid töid.

Stalinistlikku perioodi on Tiit Hennoste iseloomustanud teravalt totalitaarse ühiskonnana, „milles vabadus oli viidud miinimumi ja ühiskonnaelu allutatud rangelt marksistlik-leninlik-stalinlikule ideoloogiale“. Ajastu eesmärk oli sisult sotsialistlik ja vormilt rahvuslik kultuur (Hennoste 2018: 227–228), mis tekitas võimaluse alles hoida rahvuslikku pärandit ning edendada nii rahva- kui ka professionaalset kultuuri (Annuk 2003: 14). Arhiivid ja muuseumid tegelevad eluolu talletamise, mõtestamise ja esitamisega, seega sattusid nõukogude ajal võimude huviorbiiti ka kõik mäluasutused, mis korraldati institutsiooniliselt ümber ning mille ülesandeks sai rahva ajaloolise ja kultuurilise mälu ümberkujundamine parteiliste suuniste järgi (Kukk 2009: 691).

Eve Annuk on osutanud, et käsitletava perioodi üks raskusküsimusi on kindlasti allikad kas kirjalike dokumentide, (ilu)-kirjanduse, isiklike suuliste või kirjalike mälestustena. Nii on Annuk tõstatanud keeruka probleemi, kuidas nõukogudeaegseid allikaid tõlgendada, milliseid kasutada ja mida neist tegelikult järeldada saab, sest paberdokumentide algimpulss ei ole sageli enam tuvastatav (Annuk 2003: 18–20), teisalt ei pruugi kõik dokumendid olla ka talletatud. Eesti Kirjandusmuuseumi (EKM) arhiivi erilaadilisi ja aastakümneid hõlmavaid dokumente lugedes hakkab vaieldamatult silma, et ehkki põhiosas võis koosolekutel, aruteludel jm kohtumistel kõlanu kirjagi saada, on seal mõttekatkestusi ja väljajätteid, mille sisu ja algpõhjus

pole enam tuvastatavad. Samas on distsipliiniajaloo uurijale sedalaadi dokumentatsioon kahtlemata tänuväärne allikas, kuna aitab selgitada nii mõndagi nõukogulikule (või ka muule) perioodile eripärast või ka avada arutelude ja otsuste tausta, mida teistes allikates, näiteks ajakirjade ülevaateartiklites ei pruugi nii detailselt olla.

Nõukogulike põhimõtete hulka kuulus lisaks tsensuur, mis suunas nii ideoloogiliselt karmimatel kui ka pehmematel perioodidel sõna- ja eneseväljendusvabadust. Nõukoguliku paradoksaalsusena tähendas parteiline tsensuurstruktuur ühtlasi, et seda sai vajadusel enese huvides ära kasutada ning täielikku kontrolli sõna ega mõtteviisi üle ei saavutatudki (Kreegipuu 2011).

Veel üks nõukogude perioodile omane joon on kriitika ning enesekriitika. Stalinlikus kontekstis on mõlemat nimetatud ka rituaaliks või mänguks (Kojevnikov 2000). Kojevnikovi järgi oli kriitika ja enesekriitika ennekõike kasutusel isiklikul pinnal, ehkki loomulikult ka kõige kõrgemal parteipoliitilisel tasandil, olles muu hulgas üks osa n-ö poliitilisest treeningust. Isiklike vaadete allutamine kollektiivsetele, välise kriitika aktsepteerimine ning õigel viisil esitatud enesekriitika olid tõendiks edukalt omandatud kultuurilistest väärtustest ning viide sellele, et ollakse „oma“. Paradoksaalsel kombel lubas selline vorm kriitikat ka altpoolt üles (samas: 150–151).

Ilmselt oli enesekriitilise väljenduslaadi äraõppimine enesealalhoiuinstinkt, mida võib kohata ka EKM-i arhiivis säilitatavates koosolekute ja nõupidamiste protokollides, eriti neis, mis pandi kirja stalinismiperioodil, ning ka neis, kus on jutt mõnest majasiseselt või -väliselt esile kerkinud ebameeldivast või tööalaselt praktilisest probleemist. Ometi võib arhiivimaterjalides kohata ka (ausalt?) kirjutatud teravamaid väljaütlemisi osakondade või isikute aadressil ning välja joonistuvad osapoolte inimlikud jooned ja isiklikud tööalased eelistused. Artikli eesmärk pole siiski lahata isikutevahelisi konflikte.

Olen artiklis toetunud EKM-i arhiivis ning Eesti Rahva-
luule Arhiivis (ERA) talletatavate Eesti folkloristika ajaloo mater-
jalide (EFAM) hulgas leiduvatele koosolekute ja nõupidamiste
protokollidele ning tööplaanidele ja tööaruannetele, peamiselt neile,
mis käsitlevad muuseumiüleseid (juhtkonnakoosolekud, sh teiste
asutuste esindajate kohalolekul) ning RO-siseseid kohtumisi ja
arutelusid, aga ka kirjandusmuuseumis toimunud erialaseminaride
ja -konverentside protokolle ja arutelude kokkuvõtteid. Osaliselt on
selline dokumentatsioon kattuv, sel juhul olen lähtunud pigem EKM-i
arhiividokumentidest, mis on täielikumad. Sündmuste paremaks
avamiseks tuginen ka teiste uurijate järeldustele.

Esimesed kümnendid pärast sõda olid keerulised – elu käis Stalini režiimist küüditamiseni, üldise vaesuse ja lõhutud talupojakultuuri asemel kerkivate kolhoosideni, lisaks puudutas ka folkloriste 1950. aasta EK(b)P Keskkomitee VIII pleenum, mille järel said kannatada paljud haritlased (Aarelaid 1998: 157; Oras 2008: 57). Folkloristika kui distsipliin liideti kirjandusega. Ehkki folklooril ja folkloorikogumisel oli üldiselt positiivne maine (Oras 2008: 57), võisid näiteks folkloristid ise folkloori seotuse tõttu rahvuslikkusega kergesti sattuda natsionalismisüüdistuste kätte (Saarlo 2023: 113).

Sõda mõjutas tugevalt ka kirjandusmuuseumi töötajaskonda. Rahvaluulearhiivi koosseis sõja ajal ja järel vähenes, nt arreteeriti Veljesto liikmetena Herbert Tampere, Rudolf Põldmäe, ka Paul Ariste; Oskar Loorits põgenes 1944. aastal Rootsi (Saarlo 2017: 30–31). Uus aeg tähendas muuseumile rahastuse, materjalide ja tehnika puudust sõja tõttu ning kitsamalt rahvaluule osakonnale käsikirjade sisukontrolli kahel korral: 1945–1946 riigivastasuse ja 1950–1952 obsstönsuste osas (Kulasalu 2013; 2013a; 2014). Suur puhastustöö materjalis takistas omakorda tunduvalt päevakajaliste tööde tegemist. Praktistes, ennekõike tehnilise töö küsimustes tehti kirjandusmuuseumis osakondade vahel koostööd.

Lisaks pidid muuseumi töötajad poliitilise eneseharimise korras osalema marksismi-leninismi õhtuülikoolis. Liina Saarlo on osutanud, et marksistliku meetodi omandamine folkloristikas väljendus muu hulgas n-ö uues keeles, mis ennekõike tähendas sovetlikku argoo kasutuselevõttu (Saarlo 2017: 30). Sõjajärgseid protokolle, tööplaan ja muid dokumente lehitsedes torkab samuti silma kiire üleminek nõukogulikule väljenduslaadile.

Nii Riiklik Kirjandusmuuseum tervikuna, mis oli alates 1946. aastast ka ENSV Teadusliku Akadeemia allasutus, kui rahvaluule osakond eraldi vastutas tol ajal ka rahvavalgustusliku tegevuse eest artiklite, loengute, näituste ja nõustamise näol (nt EKM arhiiv, n 1, s 363, lk 53–54; Tampere 1965). Samuti tuli ümber orienteeruda erialastes suunistes – 1948. aastal toimus mitu kohalikku muuseumi-konverentsi ning 1950–1951 käisid Richard Viidalepp, Selma Lätt ja Salme Lõhmus NSVL TA Etnograafia Instituudi teaduslikel konverentsidel Moskvast. Neist konverentsidest koerusid välja uued suunad, millest nõukogude folkloristika töös lähtuda: Teist maailmasõda puudutav folkloor, klassivõitluse ja revolutsiooni kajastused, kaasaegne rahvaluule. (Ahven 2007: 80–81; Oras 2008: 62–63) Ehkki folkloristid püüdsid kiirelt uue olukorraga kohaneda, ei ole katseid töölisfolkloori üles kirjutada hinnatud õnnestunuks ning Stalini

surma järel pöörduti klassikaliste žanride juurde tagasi (vt nt Saarlo 2017: 31–32).

Mõtelda tuli aga ka igapäevasematele tööülesannetele. Sõjajärgsetel aastakümnetel olid rahvaluulearhiivi üldregistrid materjalide laekumisega võrreldes maha jäänud. Registrite järjestikune uuendamine oli suurt pingutust nõudev ülesanne ning nende puudulikkus tekitas töötajatele omajagu etteheiteid. Samuti nõudis vaeva materjalide korrastamine tervikuna ning koopiategemine. Töökorraldust mõjutasid ka hilistel 1940. aastatel alguse saanud uut moodi ekspeditsioonid, mida organiseeriti mitme asutuse vahel (Riiklik Kirjandusmuuseum, Keele ja Kirjanduse Instituut²) suurema välitööde rühmaga. Selline töökorraldus tegi kogumise keeruliseks, omavahel tuli jagada nappi tehnikat ning kogutud materjal jagati mitme arhiivi vahel, mis raskendas edasist tööd. Lõpuks mindi tagasi asutusesisesele välitööde korraldusele (Tampere 1961: 441–442).

Ettekujutuse saamiseks, mida tähendas nõukogude perioodil, eriti aga esimestel kümnenditel arhiivitöö tegemine väikesemahulises koosseisus, tuleb vaadata mõningaid statistilisi numbreid. Täiskohaga arhiivitöötajaid oli vahetult sõja järel kuus (Oras 2008: 58), 1952. aastal oli neid neli ning 1971. aastal kaheksa (Tampere 1961: 442; EKM arhiiv, n 1, s 518, lk 5), lisaks palgati võimalusel ajutist tööjõudu. Lisatööjõu palkamine nõudis raha, mida valdavalt ei saadud, ehkki muuseum taotles aastakümnete jooksul pidevalt juurde uusi töökohti ja (kõrgemat) palka. 1950. aastatest hakkas rahvaluule osakonna koosseisu lisanduma juba vastseid ülikoolilõpetanuid (Oras 2008: 59), kuid põhiprobleemiks jäi nii rahvaluule osakonnas kui kirjandusmuuseumis tervikuna inimeste voolavus, nii et mitmed uurimisteemad ja tegevused jäid pooleli või takerdusid. Teadustöötajad läksid seejuures peamiselt üle Keele ja Kirjanduse Instituuti (EKM arhiiv, n 1, s 663, l 12), mille rahvaluulesektor oli tõises plaanis ju tegelikult ka konkurendiks rahvaluule osakonnale. Osakonda juhtisid eri aastatel Richard Viidalepp (1944–1945), Erna Normann (1945–1950), Hilda Nõu (1950–1952), Herbert Tampere (1952–1966), Ottilie Kõiva (1966–1977) (vt ka Oras 2008: 58–60).

Stalinismiaegseid arhiividokumente lugedes pöörasin ennekõike tähelepanu rahvaluule osakonna igapäevatööle, kuid lisaks

2 Keele ja Kirjanduse Instituut loodi 1947. aastal Tartus Eesti NSV Teaduste Akadeemia allasutusena ning selle koosseisus moodustati ka rahvaluulesektor. Sektori ülesandeks oli teaduslik uurimine (Ahven 2007: 107). Seda juhtis algul TRÜ dotsent Eduard Laugaste, lisaks asusid seal tööle kirjandusmuuseumist üle tulnud Richard Viidalepp ja Elmar Päss, hiljem Udo Mägi, Amanda Traat ja Ülo Tedre ning 1968. aastaks oli sektoris juba 11 töötajat (Tedre 1997: 201–203; Oras 2008: 58–60).

andmete ja aruteludele kogumis- ja korraldustöö, korrespondentide ja väljaannete teemal võib töistes aruannetes – nii neis, mis puudutavad folkloriste kui ka muuseumi teisi osakondi – kohata alandlikku enesesüüdistamist näiteks selles, et tööga ei saada hakkama, ei olda tasemel nõukogude kodanik ja pole piisavalt tegeletud eneseharimisega. Mõnevõrra jätab see ka kohustusliku (ning eluliselt vajaliku) mulje ja alati kerkib küsimus, milleks ja mida aruannetesse või protokollidesse kirja pandi, arvestades, et neid dokumente võidi lugeda ka väljaspool muuseumi – enesesüüdistamisega taheti ehk edasi anda teatud pilti ning koosolekutel öeldu võis olla päästerõngaks ideoloogiakammitšaisse sattunuile.

Meenutades, et alljärgnev toimus 1949. aasta küüditamise ning 1950. aastate alguse tsensuuri- ja märtsipleenumi tagajärgede laines, võib ajaloost tuua järgmise näite. Kaisa Langer (Kulasalu) on rahvaluulekogude tsensuuri analüüsisvas magistritöös muu hulgas vaadelnud probleemistikku, mis tõusis esile toonase muuseumi-direktori Alice Habermanni avaliku eksimusega ühe leegionäride laulu tõlgendamisel. Selle raames kerkisid üles süüdistused rahvaluuleosakonna töötajate hooletuse kohta rahvaluulematerjalide andmestiku kogumisel ja kontrollimisel (Kulasalu 2013a: 70–72) ning neis materjalides leidub ka näiteid (enese)kriitikast akadeemilises kontekstis.

Üleskerkinud poleemika laines osutas RO töötaja Erna Normann 2. detsembril 1950 osakonnas toimunud nõupidamisel tõsiasjale, et:

[---] peamiseks takistuseks töö normaalseks kulgemiseks on olnud parteilise juhendamise puudus, mida oleks pidanud tegema nii direktor kui ka algorgi sekretär. Oma kollektiiv oleks pidanud näitama suuremat aktiivsust juhendamise taotlemisel. Pole kahtlust, et pole jätkunud Osak. töötajail küllaldast valvsust ja kriitikat suhtumises kogutavasse materjali ja selle kontrolli.

Selle jätkuks tõdeb tema kolleeg Selma Lätt, et Suure Isamaasõja laulud tuleb sündmuste valguses uuesti üle kontrollida. E. Normann on juurde lisanud, et kaasaegsele folkloorile tuleb senisest enam tähelepanu osutada ning uurijaile kogutud materjal võimalikult kiiresti kättesaadavaks teha. (EFAM, mapp „Protokollid, käskkirjad“, säilitusühik „Koosolekute protokollid 1948–1955“)

Esialgsest patukahetsusest selle juhtumi puhul ei piisanud ning olukord paisus veidi suuremaks. 1951. aasta jaanuaris ilmunud Eesti Bolševiku teises numbris avaldati anonüümne kriitiline artikkel kirjandusmuuseumi vastu, kus rünnati nii Alice Habermanni isiklikult kui ka iga maja osakonda eraldi:

Muuseumi põhiülesanne, eesti kirjandusliku ja rahvaluulelise materjali kogumine ja korraldamine on jäetud hooletusse; selles töös esineb kodanlikku objektivismi, apoliitilisust ja ebateaduslikkust, mis selgub ilmekalt, kui vaadelda muuseumi ja tema osakondade tööd lähemalt. [---] Riikliku kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna töös paistab silma, et osakonnas tehakse väga vähe tööd korrespondentidega rahvaluule tegelike kogujatega. Nii on muuseumil kogu vabariigis vaid 176 korrespondenti, ja neistki on paljud tööle rakendamata. Sidet peetakse rahvaluule kogujatega ainult kirja teel. Isiklikke konsultatsioone, kokkutulekuid ja seminare pole korrespondentidega korraldatud. [---] Rahvaluule osakonna töötajad ei kontrolli rangelt iga osakonda saabunud materjali, ei käi isiklikult rahvaluulet kogumas, kui aga käivad, siis ainult suveti, juhuslikult ja plaanitult. [---] (EB 1951)

Omajagu peapesu said muuseumi töötajad ka selle eest, et nad on katkestanud enda poliitilise harimise:

[---] Enamik teaduslikke töötajaid on lõpetanud 1947.–1948. aastal Marksismi-Leninismi Õhtuülikooli, kuid sellega on ka piirdutud. Kontrolli ja abi puudumine poliitilise õppetöö käigu suhtes on viinud niikaugele, et osa muuseumi töötajast on kaotanud huvi edasiõppimise vastu. (EB 1951)

Avalikule kriitikale järgnesid muidugi uued koosolekud. Erna Normann möönis järjekordsel osakonnasisesel nõupidamisel 12.02.1951 tehtud eksimusi, kuid osutas ülalt tulnud juhiste ja juhtimisvigadele:

1945. a. võtsime meie Isamaasõja rahvaluulet liiga väheses kontrolli- ja kriitikaga vastu, materjali meie kasutanud ei ole, ta seisib sel kombel meil kuni 1945. a. Sm. Habermann sundis meid komplekteerima seda materjali. Sm. Viidalepp juhendas sel korral kogumist. Seinalehtede materjali kopeeris sm. Habermann isiklikult ja tarvitas oma tööde jaoks.

Samasugust valvsuse puudust tunnistas ka Selma Läht. Koosolekut juhtinud toonane RO juhataja Hilda Nõu tõdes oma saamatust osakonnajuhatajana, nentides, et seda kohta ta ise taotlenud ei ole ning direktsooni hoiak olla omapärane – teda ei arvestata osakonnajuhatajana ega abistata, seetõttu pole ka tema tööjõudlus juhatajale vastaval tasemel. (EFAM, mapp „Protokollid, käskkirjad“, säilitusühik „Koosolekute protokollid 1948–1955“) Mulle jääb mulje, et protokollitud laused (protokollijaks RO töötaja Olli Jõgever) on näide nõukogulikust enesekriitikast (ja ka alt üles kriitikast), millega püüti kaitsta nii iseennast kui oma tööd ning loomulikult ka pärimusmaterjali.

Kaisa Kulasalu on Eesti Bolševiku ridade kaudu tõstatanud poleemikat analüüsides tõdenud, et ehkki osakonna töötajad pidid tunnistama puudujääke oma töös, oli toonane teaduslik sekretär Jaan Tarmu osakonda pooldav ja isegi kiitev, osutades, et RO töötajad ei vastutanud kogudesse jõudnud ebasobiva materjali eest. Seega jäid alles nii RO töötajad kui ka osakond tervikuna, kogude sisulist kontrolli olid nad sunnitud siiski suurendama (Kulasalu 2013a: 70–75). Alice Habermann seevastu kaotas peagi töökoha.

Samal aastal tegi Selma Lätt RO folkloorikogumisest ja töistest puudujääkidest ettekande pealkirjaga „RKM Rahvaluuleosakonna tööst ja kogudest“, mille ta esitas NSVL TA Etnograafia Instituudi 23.01.1951. aasta konverentsil: „Kogumistöö juhtimises tegi osakond nõukogude aja algul veel rohkesti vigu sellega, et jätkas kogumist veel osalt endistel alustel, rõhutamata ühiskondlike nähtuste esiletoomist.“

1948. kogumiskonverentsil oli nimelt otsustatud panna kogumistöö rõhk kaasaega kujutavale folkloorile – 1948. aastal ilmus konverentsi tulemusena „Kogumistöö juhendaja rahvaluule alalt“; korrastamistöös oli asetatud pearõhk aktuaalsele materjalile. Kuna kolhoose alles rajati, puuduvad uuest juhendist küsimused kolhoosifolkloori kohta, vanadel alustel koostatud küsimused põllundusest aegusid kolhooside rajamisega. 1951. aastast pöörati tähelepanu kaasaja teemadele: kolhoosi, tööstustööliste ja Suure Isamaasõja folkloori kogumine, rahvalooming tänapäevases küla- ja linnaühiskonnas. (EKM, n 1, s 170; EKM n 1, s 171)

Viiteid korralisele sisekriitikale, millest ühtlasi peegeldub märke psühholoogilistest mõjudest, võib leida mujaltki. Nii on Selma Lätt majasiseses ettekandes Läti folklooriarhiivi tööst muu hulgas osutanud, et rahvaluule osakonnas pole võrdluses Läti kolleegidega piisavalt tegeletud kaasaegse rahvaloomingu registreerimise ja kopeerimisega:

Oleme osakssaanud kriitika tõttu materjalide valiku suhtes muutunud araks, mõningal määral oleneb see siiski suuremast valvusest. Kuid kriitika ei tohi ometi tööd halvata, vaid peab seda just rõhutama ja edasi viima, selles osas peame end kokku võtma. (EKM, n 1, s 167, lk 80–81)

Sõjajärgsetel aastatel tehti kõigele muule lisaks pingutusi kritiseeritud kaastööliste võrgustiku taastamiseks ja elustamiseks, otsides teostatavaid lahendusi. Selsamal 1951. aastal on Selma Lätt öelnud: „Kogumistööd korrespondentidega tuleks senisest suuremal määral organiseerida. Taotleda isiklikku kontakti kogujatega.“ (EFAM, mapp „Protokollid, käskkirjad“, säilitusühik „Koosolekute protokollid 1948–1955“)

Hiljem on osutatud töötajaskonna probleemistikule ja põhjustele, miks korrespondentidega töö ei sujunud:
Kuid 1950. a. paiku siiski soikus töö korrespondentidega. Seda põhjustasid mitmed väärvaated vanema folkloori väärtuse kohta ja samuti ebaselgus nõukogude rahvaloomingu arenemise küsimustes. Töö kohalike kaastöölistega on hakanud aegamööda uuesti elustuma 1954. a. alates. (EKM n 1, s 321, lk 9)

Lisaks tasub siin meenutada, et üheks „soikumise“ põhjuseks oli uus kaheaastane tsenseerimislaaine. Mainitud 1954. aastast paranesid kontaktid kohalike korrespondentidega väga selgetel põhjustel – esiteks muutus tegelemine korrespondentidega ning koostöö avalikkusega kindla inimese ülesandeks, kelleks esialgu oli folklorist Ottilie Kõiva (Oras 2008: 65). Teiseks lõppes stalinistlik ajastu, mis vabastas nii kogujad kui ka küsitletavad teatavaist kammitsaist. Stalinistlikud suunised olid muutnud folkloristid omamoodi kunstilise isetegevuse juhendajaiks, kelle toel ka pärimuskandjad pidid omandama uut laadi repertuaari, stalinismijärgselt see vajadus kadus (Oras 2009: 709).

Ühel 1958. aasta teadusnõukogu koosolekul on Richard Viidalepp osutanud: „Kogumistöö elustamiseks tuleks välja anda vastavaid brošüüre ja avaldada artikleid“ (EKM arhiiv, n 1, s 335, lk 43). Võimaluste piires seda kõike muidugi tehti. Lisamureks olid tehnilised vahendid, kuna salvestusvõimalusi nappis, ning ka näiteks vaharullide säilitamine oli keeruline just tehniliste võimaluste vähesuse tõttu. Samas toimus 1950. aastatel suurem edasimineku just salvestustehnika osas – võimalikuks said pildistamine, filmimine ning magnetofoniga salvestamine, mis muutis välitööd sisukamaks ja laiemaks (Tampere 1961: 443) ning rahvaluulekogud mitmekesisemaks.

Suunamuutused 1950.–1960. aastatel

Pärast Stalini surma kadusid EKM-i arhiivi allikatest sovetlikud süüdistused, enesekriitika ja rusuv alatoon. Sõnastuste ja püstitatud eesmärkide järgi jääb pigem mulje, et tekkis enam tahet rohkem ära teha, isegi kui materiaalsed asjaolud ei vastanud tegelikele vajadustele. Aili Aarelaid on iseloomustanud 1960. aastaid kui aega, mil elu pöördus rööbastesse tagasi (Aarelaid 1998: 157). Nõukogulik ideoloogia ei kadunud siiski kuhugi.

1950.–1960. aastatel on näha paralleelselt kahte lähenemist seoses sellega, mida RO tahtis rahvaluulena koguda ja näha: üks järgis üldiseid suuniseid, teine tegelikkust ja otsiti võimalusi neid kaht omavahel sobitada. Suuniste järgimiseks avaldati näiteks küsimustikke Suure Isamaasõja folkloori kohta (laulud sõjarindelt, pilkelaulud

fašismi, partisani- ja sõdurilaulude, vanasõnade ja ütluste kohta sõjaajal, rahvajutud, muusika-, tantsu- ja kultuurielu rinde taga). Koguti ka laule ajaloosündmustest ja sotsiaalsetest suhetest, mis kajastavad mõisaelu, kirikut ja religiooni, küla- ja linnaühiskonda, kodanlikku ja kapitalistlikku ühiskonda, ning revolutsioonilisi laule (Normann 1962; Kokamägi, Rüütel 1965). Liina Saarlo on osutanud, et positiivsete raportite kõrval kajastavad toonased välitööpäevikud ebaõnnestumisi kaasaegse nõukogude folkloristika kogumisel.

Siin ilmnebki toonaste ettekirjutuste ja tegelikkuse vastuolu: ametlikult aktsepteeritavat folkloori ei olnud (veel) olemas, tegelikult eksisteerinud folkloor oli valitseva korra ja muutuste osas nii kriitiline, et seda ei juletud folkloristidele rääkida ega üles kirjutada. Nõukogude folkloori aktsiooni nurjumist Eestis näitab ka see, et sellest ei avaldatud ühtegi temaatilist tekstikogumikku ega uurimust. (Saarlo 2018: 139, 140)

Stalinismi järel hakkasid RO folkloristid julgemalt rõhutama rahvaluule laiemat mõistet, mille alla kuulusid lisaks ka koreograafia, kombed, meditsiin, rahvaviisid jne, mis kõik olid viimastel aastakümnetel nii kogumisel kui ka uurimisel tagaplaanile jäänud (EKM n 1, s 301; EKM n 5, s 24, lk 13r–15), sest ei sobitunud ideoloogilisse raamistikku. Nii hakati avaldama küsimustikke ja üleskutseid loitsude, rahvameditsiini, astronoomiliste ja meteoroloogiliste andmete, taimestiku ja loomastiku, uskumuste ja ühiskonnaelu kohta (Tampere 1961a: 7) – sellise materjali vajalikkust selgitati põhjendusega uurida „primitiivset“ (ehk arhailist, traditsioonilist) mõtlemist. Herbert Tampere, toonane rahvaluuleosakonna juhataja, rõhutas tol perioodil eriti vajadust tuua tagasi usu ja kommete teemad, sest see folkloor on hääbumas. Rahvausundi kogumise ja uurimise teema nõukogude ajal oligi esmapilgul keerukam ning vastuoluline. Ehkki ametlikult ei toetatud usunditeemade käsitlust, kuigi usundialast folkloori koguti, leidsid Eesti folkloristid siiski võimalusi rahvausundialaseid käsitlusi avaldada, kasutades oskuslikult ära ametlikke otsuseid (vt Goršič 2018).

Eespool mainitud kohustusliku rahvaalgustusliku töö aspektist konsulteerisid rahvaluule osakonna töötajad avalikkust tavapärasel paradoksaalsuses hoopis usu- ja usundivastase töö alal:

Aga ka paljud kultuuriala töötajad maalt ja linnadest on aasta jooksul käinud meie muuseumis konsultatsiooni saamas rahva-kommete rakendamiseks usuvastases töös. Võiksin siin nimetada näiteks I. Teeväest – Iisaku 7.a. kooli õppeala juhataja, L. Seltseri – Põlva Kultuurimaja töötajat, Eesti Raadio töötajaid jt. Seltsimehed H. Tampere ja S. Lätt on Tartu Linna Täitevkomitee Kultuuriosakonna juures aidanud 1959. a.

koostada brošüüri „Nõuandeid ilmalike kombetalituste kohta“. Samad seltsimehed on esinenud korduvalt rahvale küll raadio vahendusel, küll ilma. Piisab nimetada, et ainult sm. S. Lätt on PTTLÜ³ liinis esinenud 1959. aastal enam kui 25 korral kokkuvõttes umbes 3000-pealise rahvamassi ees. (EKM arhiiv n 1, s 363, lk 53–54)

1961. aastal on protokollides kirjas Herbert Tampere märkus:

Viimastel aastatel oleme püüdnud jälgida, mis on saanud mineviku rahvaluule nähtustest. Kogu aeg jälgime, mis toimub olevikus, selgitame, mis on möödaminev, mis jääb traditsiooniks. Viimast me uurime. (EKM n 1, s 300; EKM n 5, s 31, lk 22)

Nii ei kaldutud programmilistest sotsialistlikest loosungitest hoolimata kõrvale 1930. aastate põhimõtetest: rahvaluuležanrite „valgete lünkade“ täitmine, materjalide korrastamine, koopiate tegemine (Loorits 1932; Hiiemäe 2003) jätkus ka nõukogude ajal. Lisaks pöördus 1954. aastal muuseumi poole Eesti Riiklik Kirjastus ettepanekuga koostada monumentaalseid rahvaluuleväljaandeid (Saarlo 2017: 37) ning nende (vägilasmuistendite, „Vana Kandle“ akadeemilised seeriad) ettevalmistamisega seoses oli vaja lisaks rahvaluulelisele materjalile täiendada taustainfot Hurda ja Eiseni aegadest pärit kogujate ja informantide kohta, mille puhul toetuti ka korrespondentide abile. Lisaks tuli olemasolevaid ja juurde laekuvaid arhiivimaterjale korraldada jätkuvalt nii hästi kui võimalik, et oleks võimalik teenindada teadlaskonda ja avalikkust.

Kokkuvõtteks pöörasid rahvaluule osakonna folkloristid nõukogude folkloorile tähelepanu nii palju kui vaja ja nii vähe kui võimalik. See töösuund langes stalinistliku ajastu lõppedes tagaplaanile ning võimaluste avanedes jätkati kohe klassikalise folkloori kogumise, uurimise ja avaldamisega, aga ka varem ebasoovitavate materjalide (nt usund, rahvameditsiin) kogumisega. Seda muutust soosis 1950. aastate laiem kriitika stalinistliku folkloristika kohta ning kerkinud kriitika kunstilise isetegevuse nägemisel folkloorina, teisalt muutus ka kunstiline isetegevus oma olemuselt professionaalsemaks (Oras 2008: 65; Aarelaid 1998: 158). Samasugust suunamuutust võib lisaks näha venekeelse folkloori kogumisel, millest stalinismijärgselt eemalduti, samas võttis sel perioodil hoogu sugulasrahvaste folkloori kogumine (vt Saarlo 2023: 121).

³ Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühing.

Riiklik Kirjandusmuuseum: kas teadusasutus või mitte?

Kõige taustal väärib jälgimist, millises positsioonis oli kirjandusmuuseum Eesti NSV teadusmaastikul tervikuna ning kui hästi tundsid Eesti Rahva Muuseumist 1940. aastal eraldatud osakonnad ennast uues asutuses või millised olid nende tõised ambitsioonid. Nagu allpool näha, ei kiirustatud uute tuulte saabudes ennast uuesti liitma-lahutama, vaid püüti leida võimalikult stabiilne edasiarengu vorm, nii inimlikus kui teaduslikus ja institutsionaalses plaanis. Kui rääkida ainult rahvaluule osakonnast, siis mitmed EKMi ja Eesti Rahvaluule Arhiivi materjalid (sh küsimustikud ja RO nõukogudeaegne kirjavahetus kaastöötajatega) näitavad, et suur osa RO mõtteviisist järgis varasemast kujunenud jooni ja mõningast iseseisvusmeeltki. Arhiivi- ja teadustöö tegemisel põrkusid needsamad kaks varem mainitud lähenemist: RO-siseselt rahvaluulearhiivi rajaja Oskar Looritsa ideedest lähtuv käsitus (teadus, kogumine, korraldamine on omavahel seotud) ning kõrgemalt tasandilt nõukogudeaegne teaduspoliitika (teadustööd teevad ainult Teaduste Akadeemia instituudid). (Oras 2008: 68–70)

RO ülesandeks oli niisiis peamiselt teadlaste ja avalikkuse teenindamine, samuti korraldati ja koguti folkloorimaterjale ning tegeleti monumentaalväljaannetega, kuid neid ei koostatud üksi. Nõukogude aja peamised suuremahulised akadeemilised publikatsioonid, mis keskendusid regilauludele, muistenditele ja vanasõnadele, sündisid koostöös Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluule kateedri ning Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektsiooniga. Nii väljaannete ettevalmistamise kui muude ajastuomaste muutuste tõttu kulus veel palju tööaega ekspeditsioonidele, mis omakorda piirasid arhiivikorralduslikku tegevust (nt Oras 2008: 68). Teadustööd, mida osakonnas ERA-aja jätkuna teha taheti ja millele pidevalt osutati (vt Oras 2008: 70; Kõiva 1967), tuli teha vabast ajast. Väljastpoolt kirjandusmuuseumi kõlas vastukaaluks arvamus lisaks valitsevale teaduspoliitikale, et teadustööd tohiks teha vaid sedavõrd, kuivõrd see kasvab välja materjalide korraldamisest. Näiteks väljendas oma seisukohti avalikult ja korduvalt Tartu Riikliku Ülikooli rahvaluuleprofessor Eduard Laugaste (nt Laugaste 1967).

Tulles tagasi 1951. aasta avaliku rünnaku juurde Eesti Bolševiku lehekülgedel, peab esile tõstma tõika, et seal vihjatakse muuseumile siiski ka kui teadusasutusele:

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Riiklikul Kirjandusmuuseumil on eesti nõukogude kultuurielus täita tähtis osa. Ta on vabariiklik uurimisbaas eesti kirjanduse ja rahvaluule alal ning vastava teadusliku uurimise asutus. [---] Tuleb aga märkida, et

riiklik kirjandusmuuseum on oma peatähelepanu põhiülesandelt s. o. materjalide kogumiselt ja korraldamiselt suunanud teaduslikule uurimistööle ja jätnud selle kõrval muuseumi põhitöö täiesti hooletusse. See ei tähenda aga kaugeltki seda, et teadusliku tööga oleks riiklikus kirjandusmuuseumis kõik korras. Nagu muuseumi põhitööski, ilmnevad ka teaduslikus töös halb organiseerimine, kampaanialikkus, jõudude ebaratsionaalne kasutamine. Enamik uurimistöid pole haaranud kõige olulisemaid ja aktuaalsemaid ülesandeid. Muuseum oma teadusliku tööga sageli ei etenda mitte niivõrd teiste teadusliku uurimise asutuste abistaja osa (materjalide süstematiseerimisel, bibliografeerimisel, pseudonüümide uurimisel), vaid ta püüab neid dubleerida. (EB 1951)

Sellelegi kriitikale võib ajaloost paberjälgi leida. 1951. aasta veebruaris on nõupidamiste ja teoreetiliste seminaride protokollides mainitud: „Kirjandusmuuseum peaks olema uurimisbaasiks, ta tahab küll seda olla, kuid täiel määral ta seda ei ole“ (EKM arhiiv, n 1, s 173, lk 12). Mõni lehekülj hiljem tõdetakse lisaks: „Kirjandusmuuseumi kõik osakonnad on orgaaniliselt üksteisega seotud, nii muuseumi enda töö ja töötajate kui ka uurijate seisukohalt täiendavad osakonnad üksteist“ (EKM arhiiv, n 1, s 173, lk 14). Samas on rahvaluuleprofessor Eduard Laugaste maininud:

Muuseumi kui uurimisbaasi peaülesandeks on materjalide korraldustööd. Ilma baasita pole võimalik teha teaduslikku tööd. Rahvaluuleosakonnal oleks tulnud pearõhk asetada materjalide kordaseadmisele, selle asemel et teha teaduslikku tööd teemadel, mis seisavad hoopis kaugel muuseumis iga päev tehtavast tööst.

Laugaste on samas küll möönnud, et „korraldustöö on ka teaduslik töö“ (EKM arhiiv, n 1, s 173, lk 20), kuid seda võib teisalt lugeda osutusena, et RO töötajad võiksid rahuldada oma teadusliku töö soovi just selle teadmisega, et arhiivitööga teevad nad samas teadust ja ei püüdleks instituudi staatuse poole.

1951. aasta teadusliku töö plaanidesse ongi pandud kirja samasõnastuslik majasisene seisukoht: „Samuti teeb Riiklik Kirjandusmuuseum veel teaduslikke uurimistöid niipalju, kuivõrd need kasvavad välja fondide korraldamisega ja täiendamisega seoses olevatest küsimustest“ (EKM n 1, s 176, lk 2). Teadustöö küsimuses ei suutnud muuseumitöötajad oma sõna siiski maksma panna – selsamal keerulisel 1951. aastal jäeti, võib-olla ka Eesti Bolševikus ilmunud kriitika mõjul, Teaduste Akadeemia presiidiumi otsusega teaduslik

uurimistöö muuseumide tööplaanidest välja. Lisaks oli küsimuse all kirjandusmuuseumi üldine edasine saatus (EKM, n 1, s 170). Dokumentides leidub nimelt ettepanekuid anda kirjandusmuuseumi raamatukogu üle Akadeemia Teaduslikule Keskraamatukogule ning folkloori- ja keelematerjal KKI-le (EKM arhiiv n 1, s 169; EKM arhiiv n 1, s 170). Selgelt jääb kõlama soov kujundada Riiklik Kirjandusmuuseum KKI teaduslikuks uurimisbaasiks. 1952. aastal koliti KKI aga kiires tempos Tallinna, et asutuse tööd oleks poliitiliselt ja ideoloogiliselt kergem juhtida (Ahven 2007: 107; Univere 1997: 416). Palju isiklikku aega ja tööjõudu kulus edaspidi paratamatult selle muutusega kohanemiseks (vt ka Ahven 117) ning vähem asutuste ümberkujundamiseks. KKI rahvaluulesektori juhatajaks Tallinnas sai Richard Viidalepp ning Tartu töötajate ametist lahkumise tõttu loodi sektor sisuliselt otsast peale (Tedre 1997: 204).

1961.–1962. aastal hoogustusid vahepeal stabiliseerunud olukorras arutelud muuseumi profili üle taas, kuid seekord juba teistsugusel tasemel. Rääkima hakati loodavast Kirjanduse ja Rahvaluule Instituudist ja kahe asutuse folkloristide tööjaotusest. Temaatilise nõupidamise aluseks oli TA presiidiumi ja KKI ettepanek⁴. Toona RÖd juhatanud Herbert Tampere on juhtkonna koosoleku protokollide järgi teinud kriitilisi märkusi kolme asutuse, sh Tartu Ülikooli folkloristide tööde lõhestatusest ning ühendamise soovidest:

Meie maja folkloristidel on erinevus KKI rahvaluule sektoriga ja TRÜga, kes käsitlevad rahvaluulet kui suulist kunstiloomingut. Meie vaatame rahvaloomingut laiemalt, koreograafiat, kombeid, rahvameditsiini, rahvaviise jne. Instituudiks ühinemisel on karta aga selliste alade kõrvale jätmist. Rahvaluule nende alade viljelemine saab olla edukas koostöös etnograafidega. Meie töömeetodid ei lange ka muuseumi teiste osakondadega niivõrd kokku.

Tampere seisukohad tekitasid elava arutelu osakondade töötajate vahel, kas rahvaluuleuuringud peaks paigutama pigem kokku etnoloogide või kirjandusteadlastega. Diskussiooni tagajärjel jäadi lõpuks seisukohale, et tuleb ühineda Kirjanduse ja Rahvaluule Instituudiks ning kirjandusmuuseumi tükeldata on vale, sest muuseum on tervik. Ühtlasi tõdetakse, et tuleb teada ka KKI seisukohta antud küsimuses, kuid maja teadustööd

4 Siin olid ilmselt tõukeks Eesti NSV TA Presiidiumi suunised, mille kohaselt tuli arendada teadusasutuste võrku, ning KKI asuti välja kujundama asutuse uusi töösuundi, muu hulgas eesmärgiga likvideerida paljuteemalisus ning kavandada töid koos naabriteadustega. KKI koosolekutel leiti, et KKI hetkeprofiil on liiga lai ja asutus tuleks jagada kaheks (Ahven 2007: 291).

tuleks ühinemisega parandada ning loodav instituut peaks kindlasti paiknema Tartus. Instituudi loomine pidi toimuma 1969. aastal. Kirjandusmuuseumi juhatuse seisukoht on lõpuks järgmine:

[---] *osa loodava instituudi sektoreist jäetaks Tartusse instituudi filiaalina ja kirjandusmuuseumi kõigi seniste fondide juures: a) rahvaluule sektor. Luua see kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna ja tema fondide baasil tugevdades seda praeguse KKI rahvaluule sektoriga. Pidada vajalikuks valmistada ette folkloriste seni kõrvale jäänud folklooriharude uurimiseks; [---] d) jätta filiaali juurde heli- ja filmilaboratoorium ning köite- ja restaureerimistöökoda. Kindlustada neid tulevikus vajalike vahenditega ja koondada siia Tallinnast ühinemise tõttu vabanenud aparatuur; f) ette näha instituudi Tartu filiaali hoone valmimine 1969. aastaks.* (EKM n 1, s 301; EKM n 5, s 24, lk 13r-15)

1962. aastal tegeleti ka KKIIs hoogsalt loodava instituudi struktuuriplaanidega ning tekkis soov tuua uude instituuti üle ka Ajaloo Instituudis loodud kunstiajaloo sektor, sest kunsti ja kirjanduse ajalugu nähti omavahelises tihedas seoses. Allikad näitavad ühise instituudi raamistikus pikaajalisi tööplaanee nii keele, kirjanduse kui rahvaluule suunal (nt kirjanduse ajalugu, eesti ja nõukogude kirjanduse suhted; eesti ja soome-ugri keeled ja murded; narratiivide uurimine ja publitseerimine, eesti ja naaberrahvaste rahvaluule sidemed, soome-ugri rahvaste ajalugu, rahvalaulud ja -muusika), kuid kunstiajaloole KKIIs ei keskenduta. Samal aastal liideti ja lahutati sektoreid hoopis KKI sees, muu hulgas ka kokkuhoiuvajaduse tõttu, sest Eesti NSV TA ühiskonnateaduse instituutides oli töötajaid rohkem, kui üleliidulised nõuded ette nägid, ning eemaldada tuli majanduslikus mõttes mitteaktuaalsed teemad, sh olid eelistatud tehnilised teadusharud (Ahven 2007: 291–304, 318). 1963. aastal andis Teaduste Akadeemia president Johan Eichfeld Eesti NSV TA üldkogul NLKP Keskkomitee sama aasta juunipleenumi järelemina uusi suuniseid. Ennekõike tuli ühiskonnateadlastel edendada ideoloogilist võitlust ning Eichfeld nägi oma kõnes ette ka loobumist uute tudengite vastuvõtust bioloogia ja humanitaarteaduste traditsioonilistes suundades, kuna neil kui „vanadel“ erialadel pole uurimuste läbiviimiseks vaja erilisi tingimusi. Samuti seati üldiseks ülesandeks välja anda populaarteaduslikke töid ja arendada seltside tegevust. KKI-le suunatud ülesanneteks olid eesti keele teadusliku grammatika ja sõnaraamatu koostamine, terminoloogiauuringud ning eesti kirjanduse ajaloo uurimine (Ahven 2007: 319–320). Uue instituudi loomise asjaajamine kulges neis ideoloogilistes ja praktilistes ümberkorraldustes siiski endise aeglusega.

1967. aastal pidas Herbert Tampere Oktoobrirevolutsiooni 50. aastapäevale pühendatud Tartu linna muuseumide teaduslikul konverentsil ettekande „Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Kirjandusmuuseumi folkloristlikest uurimustest ja väljaannetest“. Seal rõhutas Tampere harjumuspärase järjekindlusega rahvaluule kogumise, korraldamise, uurimise ja publitseerimise tihedat seotust ning probleeme (koosseisu ja palkade vähenemine, mitmed tööetapid kannatasid), mis kerkisid üles, kui uurijad viidi eraldi osakonda Keele ja Kirjanduse Instituudis ja Eesti Rahvaluule Arhiivi positsioon instituudina kadus. Ettekande järgi oli omaette takistuseks seisukohtade pidev vahetumine muuseumi staatuse osas, st kas peaks tegelema ainult museoloogilise töö või siiski ka teadustööga. Tampere püsis jätkuvalt arvamusel, et asutuse statuudist sõltumata peaks teooria ja praktika, tehniline ja teadustöö igal juhul omavahel seotud olema. Ta rõhutas kirjandusmuuseumi folkloristide suurt panust rahvaluule kogumisel, korraldamisel ja süstematiseerimisel, nende väljaandmisel ja uurimisel, samuti osutas ta tõigale, et RO töötajad teenindavad ühtlasi rohkearvulist kasutajaskonda nii kodu- kui välismaal. (Tampere 1971: 192–203)

Siit edasi tekkis 1967.–1968. aastal avalik diskussioon folkloristliku, aga ka üldisemalt kirjandusmuuseumi teadus- ja arhiivitöö üle ajalehe Edasi veergudel, mis võimaldab heita mõningast pilku seisule asutuste vahel. Selge on, et kirjandusmuuseumi töötajad ei olnud käsitletavate kümnendite jooksul kõige kuulekamad ametlike juhiste järgimisel ning tegid kõigest hoolimata edasi uurimistööd ja kogusid materjale folkloori laiemat definitsiooni järgides. Ühest küljest oli selleks ajaks Sirbi ja Vasara (vt Gorsič 2017: 773–775) veergudel juba avaldatud mõtet kasutada ära infoteaduste arengut humanitaarteaduste teenistuseks, mis oleks igapidiiselt kergendanud tööd suurte materjalikogumitega, teisalt oli avalikult välja öeldud soov rakendada uut tehnoloogiat (ennekõike arvuteid, aga ka nt koopiamasinaid) just kirjandusmuuseumi rikkalike kogude kallal. Paralleelselt Sirbi ja Vasaraga ajalehe Edasi veergudel toimunud diskussioonide ahel, mis päädis muuseumis toimunud suure koosolekuga⁵ (Edasi 1968), näitas, et varasemad plaanid asutusi ühendada ei olnud tõepoolest kuhugi edasi liikunud. Pigem püüti muuseumile saada eraldi instituudi staatust, endiselt otsiti tasakaalu materjalide kogumise, korraldamise

5 Kohtumisest võtsid osa Tallinna ja Tartu folkloristid, kirjandusmuuseumi direktor Eduard Ertis, TRÜ, KKI, Zooloogia-Botaanika Instituudi, Ajaloo Instituudi ja kirjandusmuuseumi teadurid, teiste Tartu muuseumide ja ajalehe Edasi esindajad, Teaduste Akadeemia ühiskonnateaduste osakonna akadeemik-sekretär Joosep Saat ning kirjastuse Eesti Raamat peatoimetaja Aksel Tamm (vt Gorsič 2017).

ja väljaannete vahel ning sellest oli ka tingitud praktiline soov, mis puudutas täiuslikumat tehnikat, kuid mida väljastpoolt alati ei toetatud (Goršič 2015; 2017). Avaliku diskussiooni järel veebruaris 1968 toimunud kirjandusmuuseumi teadusliku nõukogu koosolekul soovitati järjekindlalt nõuda asutusele tehnikat ja tööjõudu ning mõjutada selles osas Teaduste Akadeemiat. (EKM arhiiv, n 1, s 555, lk 1–10)

Lähtudes NLKP KK otsusest „Abinõudest ühiskonnateaduste edasiarendamiseks ja nende osa suurendamiseks kommunistlikus ülesehitustöös“, otsustas NSVL TA presiidium 14. juunil 1968 seoses teemaga „Uurimistöö arendamisest ühiskonnateaduste alal“, et humanitaarteadustes tuleb pidada põhiliseks üldistavaid uurimistöid ning on vaja luua (toonases sõnastuses) teadusliku informatsiooni keskuseid. Kirjandusmuuseumis 14. augustil toimunud osakonnajuhatajate koosolekul nenditi otsust arutades, et muuseumi kogud on iseenesest informatsiooni allikad ning muuseum plaanib niigi kõike, mida otsuses on nimetatud, seega ei nähtud põhjust uuteks muutusteks. Kõlama jäi hoopis soov rõhutada avalikkusele uute osakondade ja lisatööjõu kasulikkust ühiskonnateaduste arengule (EKM arhiiv, n 1, s 552, lk 20–21), laienduste kohta tehti pöördumine Teaduste Akadeemiale. Juba septembrikuise teadusliku nõukogu koosoleku protokollist selgub aga, et TA küll arvestas kirjandusmuuseumi soovidega, kuid ei lubanud oodatud määral taotletud juurdeehitust ning töötajate arvu kasvu (EKM arhiiv, n 1, s 555, lk 22).

Eeva Ahvena uurimuse kohaselt oli 1969. aastaks jutuks juba palju jõulisem koondumine ja suurem asutus: Rahvakultuuri Ajaloo Instituut, mille alla kuulunuks teiste seas ka arheoloogid, antropoloogid ja etnoloogid, lisaks tehnilised osakonnad. Instituut loodeti välja kujundada aastaks 1985. (Ahven 2007: 475–476) Seega jäi 1960. aastate lõpuks nii kirjandusmuuseumi ruumide, töötajate arvu, osakondade ja muuga nii nagu seni, üheks põhjuseks erinevad, aga uute ühendinstitiutide loomise osas äärmiselt aeglaselt kulgevad teaduspoliitilised suunamuutused. Teisalt võib nentida, et kirjandusmuuseumi osakonnad olid aastakümnete järel kohanenud üheks asutuseks olemisega (samas majas oldi koos ju juba ERMi aegadest) ning ei soovinud omaetteolemist niisama käest anda. Ka selles positsioonis oldi ennast puudutavates otsustes ju teataval määral iseseisvad. Kindlasti on kõikides nendes aruteludes määravaks olnud konkurentsituunetus asutuste vahel, kumbki ei soovinud täielikult maha lõhkuda juba tehtud tööd (mida on ka mitmel pool rõhutatud), samas ei tekkinud ideaalseid tingimusi ja kõiki rahuldavaid lahendusi asutuste ühendamisel. Vähem tähtis pole seegi, et diskussioonidele ning poliitilistele suunistele vaatamata sooviti ju mõlemal pool erialastes huvides ka lihtsalt tööd teha.

Ehkki teadaolevalt jäi loomata ka Rahvakultuuri Ajaloo Instituut, ei vaibunud kirjandusmuuseumis siiski vastava staatuse suunas tegutsemine. Kui vaadata vaid põgusalt artiklivälisesse perioodi, siis 1978.–1979. aastal on juhatuse koosolekute ajal protokollitud teemade seas muuseumile teadusasutuse ehk II kategooria uurimis-instituudi staatuse saamise lootus 1980. aastaks seoses NSVL TA presiidiumi komisjoni kontrollkäiguga. Plaan oli luua instituut-muuseum, kus on ka näituste osakond, samuti loodeti saavutada palgatõus. Samas on siiski kirjas ka arvamusi, et kirjandusmuuseum peaks taotlema vaid instituudi statuuti ning loobuma muuseumi omast (EKM arhiiv, n 1, s 651, lk 1–2; EKM arhiiv, n 1, s 669, lk 8; EKM arhiiv, n 1, s 662, lk 21).

Kirjandusmuuseumi majanduslikust ja tehnilisest olukorrast

Lisaks muuseumitöödele ning 1950. aastate lõpu ja 1960. aastate alguse pikaldasele, aga vajalikule juurdeehituse korraldamisele (valmis 1962. aastal) tuli asutusel tegeleda hoopis teistsuguste eluliste küsimustega, mis mõjutasid samuti olulisel määral töötamist.

Üks selliseid oli elupaik.⁶ Nii seisab tööplaanides, et kirjandusmuuseumi töötajatele sooviti vahemikus 1959–1965 hankida kaheksa kahetoalist korterit (EKM arhiiv, n 1, s 361, lk 43), samuti on eri aegadel ostetud töötajatele jalgrattaid. Aruannetes on näha, et töötajate haigestumine, puhkus, komandeering või dekreet lõi tööplaani segi ja tekitas mahajäämust – tööd oli palju, töötajaskond oli aga väike. Teiseks juba osutatud inimeste voolavuse põhipõhjuseks oli ja jäi väike palk, tõmbenumbriks olnud KKI palganumbrid olid palju kõrgemad (EKM arhiiv, n 1, s 663, lk 12), samuti võis seal tõesti teha teadustööd.

Võrdluseks tasub taas tuua mõned numbrid. KKIis töötas 1967. aasta 1. jaanuari seisuga 109 töötajat, kirjandusmuuseumis 46 (Ahven 2007: 416; EKM arhiiv, n 1, s 547). Etnograafiamuuseumis oli töötajate arv 44, Tartu kunstimuuseumis 26 (Edasi 1968). KKI-s oli 1967. aastal kraadita nooremate teaduslike töötajate palk kuni 98 rubla. NSV Liidu Ministrite Nõukogu Riikliku Töö ja Töötasu Komitee määrusega 20. IX 1967 tõsteti miinimumpalk teadusasutustes 60 rublale. Vanemlaborantide palk oli 1968. aastaks seega 70 rubla, bibliograafide kuupalk vahemikus 50–74 rubla. 1970. aastal KKI

6 Peatuspaiga küsimus puudutas tegelikult ka KKI folkloriste, kes vajasisid töös kirjandusmuuseumi arhiivimaterjale ning pidid tegema komandeeringuid Tartusse, mis omakorda aeglustas nende teadustööd.

koosseisu üle toodud kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna vanem teaduslik töötaja Erna Normann sai uue töötasuna 210 rubla kuus, mida oli senisest kaks korda rohkem. 1971. aastal oli vanema teadusliku töötaja palk 250 rubla (Ahven 2007: 421–422, 485, 515). Kirjandusmuuseumis oli aastail 1967–1968 vanema teadusliku töötaja kraaditasuta kuupalk 100–105 rubla, vanembibliograafil 105 rubla, bibliograafil 83 rubla (EKM arhiiv, n 1, s 547, lk 51; EKM arhiiv, n 1, s 574, lk 34–35). Üldiselt tundub, et võimalusel kavandati kirjandusmuuseumis igasugusteks mittekoosseisulisteks töötasudeks 7–8% palgafondist (EKM arhiiv, n 1, s 361, lk 42), ehkki selleks ei olnud alati tingimata summasid (EKM arhiiv, n 1, s 363, lk 52).

Mis puudutab juba jutuks olnud välitöid, siis esimese magnetofoni sai rahvaluule osakond 1953. aastal, kuid neid esimesi aparate oli tülikas kaasas kanda. KKI rahvaluulesektor kasutas oma magnetofoni juba 1949. aastast. Edisoni fonograaf oli transpordi- ja elektriprobleemide tõttu kasutusel kuni 1956. aastani, vaharullidelt kirjutati salvestatu maha, need puhastati ja võeti siis uuesti kasutusse. (Tampere 1961; Oras 2008: 74–75) Rutt Mirov KKIst on meenutanud, kui palju vaeva oli esimeste magnetofonidega, mis ei talunud põrutamist ja kippusid kergesti tõrkuma (Mirov 2002: 207; vt ka Tedre 1997: 212).

1956. aastal said RO folkloristid kasutada kirjandusmuuseumi magnetofone Dnepr-3 ja Dnepr-8, mis aitasid rohkem ja tihedamalt salvestada. Seni olid salvestused juhuslikud. Tänu koostööle Eesti Raadio ja toimetaja Aino Strutzkiniga oli lisaks võimalik kasutada raadio salvestustehnikat, nt Reporteri magnetofoni. Helisalvestamise keerukusest ja üksikasjadest on teinud sügava sissevaate Janika Oras (2008: 74–85). 1959. aasta dokumentide järgi oli muuseumis magnetofon Jauzal (EKM arhiiv, n 1, s 363), Mag-8, M-30, mitu fotoaparaati, kitsasfilmikaamera⁷ ning projektor rändkinole (EKM arhiiv, n 1, s 365). Käsikirjade osakonna ning rahvaluule osakonna töötajad said välitöödel ajutiselt kasutada Teaduste Akadeemia autot, mis saadi 1958. aastal (EKM arhiiv, n 1, s 335, lk 57; Tampere 1961: 445). 1950. aastate lõpu plaanide järgi oli muuseumile kavas soetada hiljemalt 1961. aastaks heli- ja filmiaparatuuriga varustatud oma auto kirjandus- ja rahvaluulealaste materjalide operatiivseks ja ajakohastele nõuetele vastavaks kogumiseks. Muuseumi heli- ja fotolaboratooriumisse ning köite- ja

7 Ingrid Rüütel on intervjuus autorile (30.10.2015) meenutanud, et kaamerat tuli iga 3 minuti järel laadida (kuniks saadi akusid, mida vahetada) ning hoolimata sellest, et film oli mustvalge tummfilm, sai siiski midagi jäädvustada. Kaamera müüdi maha etnograafiamuuseumile, sest kogumine, salvestamine ja ammugi mitte filmimine ei olnud soositud. Ka filmide korraldamiseks ei eraldatud aega, nii olid materjalid kaua korraldamata.

restaureerimistöökotta plaaniti soetada ilmutus- ja kopeerimismasin, filmikaamerad ning konserveerimispress (EKM arhiiv, n 1, s 361, lk 17).

1960. aasta septembris otsustas TA presiidium anda kirjandusmuuseumile autobussi TA-6 ja bussijuhi koosseisulise ametikoha kuni autobussi eraldamiseni Füüsika ja Astronoomia Instituudile. Muu hulgas pandi kirjandusmuuseumile kohustus teenindada etnograafiamuuseumi teaduslike ekspeditsioonide ja muude teaduslike väljasõitude korral (EKM arhiiv, n 5, s 16, lk 23). Oma salvestusbuss saadi 1961. aastal (EKM arhiiv, n 5, s 3, lk 105, 171, 172), kuid bussijuhid vahetusid pidevalt. Kindlasti raskendas ekspeditsioone kõige rohkem aga see, et 1969. aastal jäi kirjandusmuuseum ümberkorralduste tõttu bussist ilma (vt Oras 2008: 81).

Omajagu muresid oli olemasoleva ja lisanduva materjali säilimise ja säilitamisega. Aastal 1951 märgiti ühel nõupidamisel:

Liigne kuumus ja liigne niiskus, järsud temperatuuri üleminekud hävitavad paberit, meie esemete materjali kõige rohkem. Ometi pole kirjandusmuuseumis neile elementaarsetele asjaoludele pööratud küllaldaselt tähelepanu. Magasinide ruumid on sagedasti üle kütetud ja ahjude rikete tõttu tungib suits magasinidesse, materjalid nõestuvad (EKM arhiiv, n 1, s 173, lk 12)

Mitme aasta vältel kurdeti isegi tolmuimeja puudumise üle (nt EKM arhiiv, n 1, s 173, lk 18). Niiskuse ja kuumusega seoses tuli tähelepanu osutada maja kütmisele. 1957. aastal võidi aga hoopis rõõmustada, et kütet on varuks suuremal hulgal kui kunagi varem (EKM arhiiv, n 1, s 310, lk 42).

Nõukogude aega iseloomustab tööste materjalide puudus ning see peegeldub samuti kirjandusmuuseumi arhiivimaterjalides. Vajalik telliti aastaplaanide kaupa ning seda korraldas majandusjuhataja. Üks põhilisi töövahendeid oli muidugi paber – nii kirjutus- ja masinakirjapaber kui ka kartoteegikaardid, samuti vajati jooksvalt fototarbeid (EKM arhiiv, n 1, s 163, lk 12). 1958. aasta aruannetes on märkeid, et negatiivfilmi, mis oli limiteeritud kaup, tuleks taotleda kinostuudio kaudu. Samuti on tehtud märke, et mikrofilmi on küllaldaselt, kuid omakorda oli puudus töötajatest, kes seda kasutaks (EKM arhiiv, n 1, s 335, lk 7, 38). Oma kulu nõudis materjalide köitmine. Tihtipeale on asutuse aastaplaanides kirjas, et teha tuleb kõige hädapärasemaid mikrofilmimise ja kopeerimistöid, samuti dubleeriti heliülesvõtteid ning ilmutati ja kopeeriti (välitööde) pilte, köideti ja parandati käsikirju, valmistati mappe koopiaste ja helilintide paigutamiseks, papist rõngaid, kuhu helilinte peale saaks kerida, ning ümbrikke fotode säilitamiseks (nt 1959. aastal EKM arhiiv, n 1, s 360, lk 22, 24). Suhtlusvõimaluse tekkides Soome folkloristidega juhtus nii

mõnigi kord, et kolleegid tulid Eestisse, kott tarvilikke kontoritarbeid täis, lisaks toodi ka kohvi. Soome kolleegidelt saadi edaspidi isegi kirjutusmasinaid⁸. 1960. aastatel oli võimalik alustada mikrofilmitud folkloorimaterjalide vahetust Soome Kirjanduse Seltsiga Helsingis (Järvinen 2008: 21), mis kestis mitu aastakümnet.

Kokkuvõte

Keerulised kümnendid töid Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnale kaasa mitu muutust. Osakonda puudutasid nii sõjajärgsete aastate töötajate vähesus, materjalide korraldamine, kogumine, muuseumi eluolulised küsimused (nt tehnika ja materjali puudus) kui ka ideoloogiline jäik raamistik.

1940.–1960. aastaid vaadeldes võib tõdeda, et keerukaimaks ajaks olid stalinismiaastad, mil tuli kiirelt kohaneda uute ideoloogiliste ja erialaste nõudmistega, keelepruugi ning piiratud võimalustega materiaalses ja töövallas. RO jätkas sõja järel nii kogumist kui ka arhiivimaterjalide korraldamist, püüdes toime tulla ideoloogilise kontrolli ja kriitikaga ebapiisava korraldustöö teemadel, osutades omalt poolt ilmselgetele põhjustele, miks arhiivimaterjalid imeväel ei korrastu. Ühtlasi jätkus RO töötajatel selgroogu nõuda ajakohaseid tehnilisi vahendeid, arvestades arvutite jõudmist teadusvaldkonda.

Samalaadset kindlameelsust on näha püüetes jätkata ERA-aegseid põhimõtteid ning taotlustes siduda arhiivitöö teadusega selle loomupärase protsessis. Aktsepteeritud teaduslikuks väljendusvõimaluseks kujunesid rahvaluule osakonnale põhiliselt akadeemilised monumentaalseeriad, mida tehti koostöös KKI ja TRÜga. Institutsionaalset staatust, mis loomuldasa teadustöö õiguse andis, ei õnnestunud Riiklikul Kirjandusmuuseumil kogu nõukogude perioodi jooksul kätte võidelda, ei eraldi asutusena ega uute plaanitud instituutide kombinatsioonides. Riikliku teadusasutuse staatuse andis asutusele Eesti Teaduste Akadeemia presiidium 1995. aastal ning siis juba Eesti Kirjandusmuuseumi nime all.

AVE GORŠIČ (PhD) kaitses 2009. aastal Tartu Ülikoolis
doktoritöö „Käsitlusi rahvameditsiinist:
mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimistöö

⁸ Vestlused Mall Hiemäega 25.05.2015, Rein Saukasega 27.02.2015.
Lauri Harvilahti märkus SIEFi konverentsil Zagrebis juunis 2015.

kulg Eestis 20. sajandil“. Ave Goršič on Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivi vanemteadur, peamisteks uurimisteedeks on folkloristika ajalugu ja folklooriarhiivide ajalugu. Alates 2012. aastast on Ave Goršič aktiivselt kaasa lõõnud folklooriarhiivide koostöövõrgustikes ja ühisprojektides.

Arhiiviallikad

EFAM – Eesti folkloristika ajaloo materjalid Eesti Rahvaluule Arhiivis:

EFAM, mapp „Protokollid, käskkirjad“, säilitusühik „Koosolekute protokollid 1948–1955“.

EKM arhiiv – Eesti Kirjandusmuuseumi arhiiv:

EKM arhiiv, n. 1, s. 169 – ENSV Teaduste Akadeemia Presiidiumi koosolekute protokollide väljavõtted. 15.01.1951–31.03.1951.

n. 1, s. 170 – Kirjandusmuuseumi Teadusliku Nõukogu protokollid. 20.01.1951–17.11.1951.

n. 1, s. 171 – Teaduslike komanderingute aruanded. 23.01.1951–30.12.1951.

n. 1, s. 173 – Protokollid tootmisnõupidamiste ja teoreetiliste seminaride kohta koos lisadega. 12.02.1951–17.10.1951.

n. 1, s. 176 – 1951. a teadusliku töö aruanne koos tõlke ja retsensiooniga.

n. 1, s. 300 – 1956. a bilanss koos lisadega.

n. 1, s. 301 – Juurdeehituse materjalid. 19.12.1956–18.01.1964.

n. 1, s. 310 – Teaduslikkude nõupidamiste protokollid. 15.01.1957–19.12.1957.

n. 1, s. 321 – Informatsiooniline kokkuvõte koos tõlkega Kirjandusmuuseumi tegevusest 1940–1957 ja statistiline aastaaruanne.

n. 1, s. 335 – Teadusliku Nõukogu koosolekute protokollid. 27.02.1958–13.12.1958.

n. 1, s. 360 – 1959. a teaduslike uurimistööde plaan.

n. 1, s. 361 – Teaduslike uurimistööde perspektiivplaan aastaks 1959–1965 koos retsensioonidega.

n. 1, s. 363 – Osakondade 1959. a tegevuse aruanded.

n. 1, s. 365 – 1959. a eelarve koos lisadega.

n. 1, s. 518 – Muuseumi 1966. a töö plaan.

n. 1, s. 547 – 1967. a eelarve, kinnitatud töötasufond ja kapitaal mahutuste plaanid.

n. 1, s. 552 – Osakonnajuhatajate koosoleku protokollid. 15.01.1968–16.12.1968.

n. 1, s. 555 – Teadusliku Nõukogu koosolekute protokollid. 22.02.1968–11.09.1968.

n. 1, s. 574 – 1968. a eelarve, kinnitatud töötasufond ja kapitaal mahutuste plaanid.

n. 1, s. 651 – 1972. a Kreutzwaldi päeva teadusliku konverentsi (26–27.12) istungite protokollid ja ettekannete kava.

n. 1, s. 662 – Väljaläinud kirjade registreerimise raamat. 02.01.1973–11.12.1973.

n. 1, s. 663 – Sissetulnud kirjade registreerimise raamat. 02.01.1973–21.12.1973.

n. 1, s. 669 – Kirjavahetus välismaa asutuste, teadlaste jm. isikutega materjalide saamise, vahetamise jm. teaduslik-organisatsioonilistes küsimustes. 24.01.1973–26.11.1973.

n. 5, s. 3 – Kirjavahetus teadusliku uurimistöö ja kirjastuse ning

fondide täiendamise küsimustes.
04.01.1960–10.12.1960.

n. 5, s. 16 – 1960. a kinnitatud koosseisude nimekirjad ja administratiiv-majanduskulude eelarve koos lisadega.

n. 5, s. 24 – Osakonnajuhatajate ja teaduslike töötajate koosolekute

protokollid ja väljavõtted puuduvatest protokollidest. 07.01.1961–18.11.1961.

n. 5, s. 31 – Teadusliku Nõukogu koosolekute protokollid koos lisadega. 27.02.1961–08.12.1961.

Internetiallikad

EB 1951. *Eesti Bolševik*, lk 40–47. <https://www.etera.ee/zoom/68621/view?page=40&p=separate&view=0,0,2326,3794> (viimati vaadatud 5. juunil 2024).

Kasutatud kirjandus

Aarelaid, Aili 1998. *Ikka kultuurile mõeldes*. Tallinn: Virgela.

Ahven, Eeva. 2007. *Pilk paberpeeglisse*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Annuk, Eve 2003. Totalitarismi ja/või kolonialismi pained: miks ja kuidas uurida nõukogude aega? – *Võim ja kultuur*. Koost Arvo Krikmann, Sirje Olesk. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 13–39.

Edasi 1968. Kirjandusmuuseumi probleemid ja perspektiivid. – *Edasi*, 17. veebruar, nr 41, lk 2.

Goršič, Ave 2018. The Position of Folk Belief in Estonian Folkloristics during the Soviet Era. – *Visions and Traditions: Knowledge Production and Tradition Archives*. Toim Lauri Harvilahti jt. Helsinki: Folklore Fellows' Communications 315, 122–140.

Goršič, Ave 2017. Kirjandusmuuseumi ja humanitaarteaduste ümber toimunud avalik diskussioon aastatel 1967–1968. – *Keel ja Kirjandus* 10: 771–786.

Goršič, Ave 2015. Seitse soovi. Ootused ja täitumised 1967–2015. – *Mäetagused* 62: 95–100.

Hennoste, Tiit 2018. Kirjandus kui vastupanu Nõukogude Eestis Teise maailmasõja järgsel perioodil. – *Ajalooline Ajakiri* 2/3 (164/165): 225–251.

Hiiemäe, Mall 2003. Eesti Rahvaluule Arhiivi rajaleidmised. – *Pärimus ja tõlgendus*. Koost Tiit Jaago. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 50–60.

Järvinen, Irma-Riitta 2008. Vaateid Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Soome Kirjanduse Seltsi

rahvaluulearhiivi suhetele. – *Kes kõlbab, seda kõneldakse. Pühendusteos Mall Hiiemäele*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 25. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 13–28.

Kokamägi, Hilja; Ingrid Rüütel, 1965. Täiendavaid küsimusi ajaloolisi sündmusi ja ühiskondlikke vahekordi kajastavate laulude kohta. – *Rahvapärismuste koguja* 4. Tartu: ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, 8–20.

Kojevnikov, Alexei 2000. Games of Stalinist Democracy. – *Stalinism: New Directions (Rewriting Histories)*. Toim Sheila Fitzpatrick. London: Routledge, 142–175. <https://history.ubc.ca/wp-content/uploads/sites/23/2020/01/2000Games.pdf> (viimati vaadatud 22. oktoober 2024).

Kreegipuu, Tiit 2011. Parteilisest tsensuurist Nõukogude Eestis. – *Methis. Studia Humaniora Estonica* 5 (7): 26–40. <https://doi.org/10.7592/methis.v5i7.534> (viimati vaadatud 22. oktoober 2024).

Kukk, Inge 2009. Kui Kremli täht valgustas muuseumi: Stalinismiaegsetest ümberkorraldustest Eesti muuseumides. – *Akadeemia* 4: 690–702.

Kulasalu, Kaisa 2013. Immoral Obscenity: Censorship of Folklore Manuscript Collections in Late Stalinist Estonia. – *Journal of Ethnology and Folkloristics* 7 (1): 65–81.

Kulasalu, Kaisa 2013a. Ropp ja riigivastane: rahvaluulekogude tsenseerimisest Eestis hilisstalinismi perioodil. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

- Kulasalu, Kaisa 2014. Hilisstalinismi perioodil tsenseeritud rahvaluulekogud: sõnakõlksus peituv meelsus. – *Oma Keel* 1: 59–66.
- Kõiva, Ottilie 1967. Muuseumitöötajad pole jäänud, käed rüpes, imemasinaid ootama. – *Edasi* 299: 3.
- Laugaste, Eduard 1967. Mõningaid mõtteid muusoloogilisest tööst eesti folkloristikas. – *Edasi* 293: 2–3.
- Loorits, Oskar 1932. Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev. – *Vanavara vallast. Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad* I. Tartu: Õpetatud Eesti Selts, 7–34.
- Mirov, Rutt 2002. Kogumismatkast Kuusalu rannakülades ja filmitegemisest Kiidu-Aablas 1960. aastal. – *Kogumisest uurimiseni. Artikleid Eesti Rahvaluule Arhiivi 75. aastapäevaks*. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 20. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 207–219.
- Normann, Erna, 1962. Küsimusi Suure Isamaasõja rahvaluule kogumiseks. – *Rahvapärimate koguja* 3. Tartu: ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, 9–17.
- Oras, Janika 2009. Lõik eesti folkloorikogumise loost: Nõukogude aja helisalvestused. – *Akadeemia* 4: 703–723.
- Oras, Janika 2008. Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm. Arhiivitektid, kogemused ja mälestused. Eesti Rahvaluule Arhiivi Toimetused 27. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Saarlo, Liina 2023. The Contradictory Foundation of the Estonian Folklore Archives: Traditionality and Modernism, Unification and Segregation, and Basics of Authenticity. – *Folklore, Electronic Journal of Folklore* 9: 111–140.
- Saarlo, Liina 2018. Sovetiseerimine kui eesti rahvusliku folkloristika konservant. – *Keel ja Kirjandus* 1–2: 136–152.
<https://doi.org/10.54013/kk723a14> (viimati vaadatud 20. november 2024).
- Saarlo, Liina 2017. Regilaul tuulte pöörises. Eesti folkloristika poliitiliste muutuste ajajärgul 20. sajandi keskel. – *Methis. Studia Humaniora Estonica* 16 (20): 27–54.
<https://doi.org/10.7592/methis.v16i20.13888> (viimati vaadatud 22. oktoober 2024).
- Tampere, Herbert 1961. Rahvaluule-alastest ekspeditsioonidest. – *Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed. Uurimusi ja materjale* II. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, 441–446.
- Tampere, Herbert 1961a. Üldisi juhiseid rahvapärimate kogujaile. – *Rahvapärimate koguja* 1. Tartu: Eesti NVSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, 3–9.
- Tampere, Herbert 1965. Mõtteid rahvaluulealasest tööst NLKP Keskkomitee juunipleenumi valgusel. – *Rahvapärimate koguja* 4. Tartu: ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseum, 3–7.
- Tampere, Herbert 1971 [1967]. Kaks ettekannet Eesti folkloristika ajaloost. – *Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed. Uurimusi ja materjale* VII. Tartu: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum, 183–203.
- Tedre, Ülo 1997. Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektor 1947–1990. Mälestuslik ülevaade. – *Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias*. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 201–225.
- Univere, Aili 1997. Aasta 1952. Keele ja Kirjanduse Instituut kolib Tallinna. – *Eesti filoloogia poolsajand Teaduste Akadeemias*. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 416–420.